

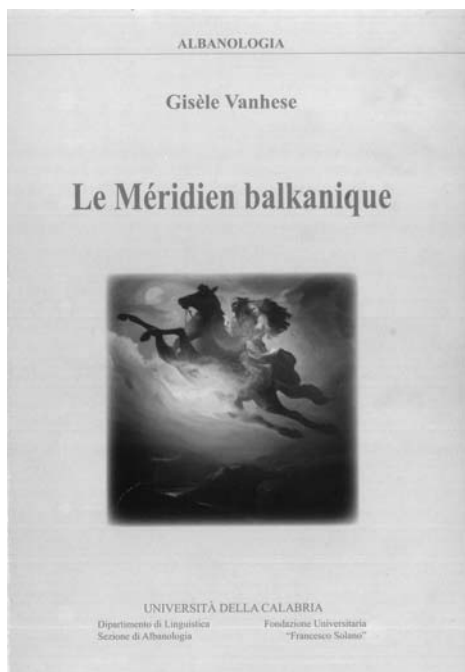
Gisèle Vanhese, *Le Méridien balkanique*

Università Della Calabria, Dipartimento di Linguistica, Sezione di Albanologia, Fondazione Universitaria "Francesco Solano", 2011, 144 p.

LIVIA IACOB

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

Dacă, în avanpremiera secolului XX, precum și într-o suficient de mare parte a acestuia, literatura universală rămânea, axiologic vorbind, mult îndatorată canonului occidental, astăzi par să se deschidă perspective promițătoare cât privește asimilarea de către culturile și literaturile cu tradiție a mai recent vizibilelor surori provenind din spații până acum prea puțin vizitate de teoreticieni, critici și istorici literari vest-europeni. În acest context trebuie înțeleasă și apreciată activitatea sagace a mediului universitar care a reușit să impună, grație unui neîntrerupt efort, studierea literaturilor minoritare alături de cele canonice, reformând, implicit, publicul cititor și incitând la reale metamorfoze hermeneutice. Dintre toate, literaturile din spațiul sud-est european constituie, statistic cel puțin, un nucleu de forță, seducător atât pentru scriitorii înșiși (și e de-ajuns să invocăm numai cazul lui Marguerite Yourcenar pentru a ne raporta corect la complexitatea procesului aflat încă în desfășurare), cât și pentru profesorii și cercetătorii pasionați de domeniu. De-a lungul timpului, aceștia din urmă și-au manifestat interesul pentru promovarea acestor literaturi și prin crearea unor centre de studii care, dispunând de posibilitatea diseminării informației prin intermediul revistelor de specialitate, al conferințelor internaționale sau prin publicarea de volume cu caracter științific, au reușit să dea fenomenului amploarea necesară pentru ca acesta să se impună drept disciplină fundamentală de studiu. În România, cel puțin, înregistrăm o veritabilă tradiție la acest capitol: de la drumul

deschis, în 1914, de Nicolae Iorga prin înființarea la București a Institutului de Studii Sud-Est Europene, revigorat în prezent, până la revista coordonată, la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, de profesorul Al. Dima ori activitatea de o viață a personalități de primă scenă precum Mircea Muthu, Cornel Ungureanu, Adriana Babeți, Antoaneta Olteanu etc.

Dar oare cum privesc ei, occidentalii, dinamica acestor necesare mutații? Un răspuns edificator ne parvine chiar de la Universitatea din Calabria, unde, în cadrul Departamentului de Lingvistică, funcționează un Centru de Albanologie extrem de activ, beneficiind, sub conducerea profesorului Francesco Altimari, și de actualizarea rezultatelor cercetării într-o colecție de studii universitare de excepție, din care

invocăm aici *Ricerche sulla storia dell'accento in albanese* de Kolec Topalli, *Studi sulle varietà arbëresche* a lui Leonardo M. Savoia, *MUNDUS VULT DECIPI. I miti della storiografia arbëresche* semnat de Matteo Mandalà sau, într-o ediție bilingvă, *Antologia della letteratura degli albanesi di Calabria* alcătuită și îngrijită de specialiștii Francesco Altimari, Anton N. Berisha, Fiorella De Rosa și Vincenzo Belmonte.

Efortul colectiv de promovare a culturii albaneze (într-o zonă către care, de altfel, populația provenind din această țară a Europei de Sud-Est este atrasă în ritm accelerat) se vede în chip fericit completat de studiile profunde și sensibile sembrate de profesorul care predă literatura română la Facultatea de Litere și Filozofie de la Universitatea din Calabria, Gisèle Vanhese. După o carieră didactică abordând domenii cum ar fi literatura franceză sau literatura comparată, sub înrăurirea metodelor de studiere a textului literar practicate de Grupul μ, aceasta și-a ancorat preocupările cu deosebire în două direcții: pe de o parte, poezia romantică și contemporană în România și Franța, iar pe de altă parte, analiza structurilor antropologice ale imaginarului, a miturilor și a retoricii de adâncime a acestora. Autorii care o preocupă constant sunt Mihai Eminescu, Lucian Blaga, Paul Celan, Mircea Eliade, Benjamin Fondane, Dimitrie Bolintineanu, Panait Istrati, Yves Bonnefoy, Gérard de Nerval, Aloysius Bertrand, Marcel Schwob, Jad Hatem sau Gaston Bachelard, printre volumele sale cele mai cunoscute regăsindu-se *La Neige écarlate dans la poésie d'Yves Bonnefoy, Paul Celan, Alain Tasso, Salvatore Quasimodo et Lance Henson* (Beirut, Dar An Nahar, 2003), *Par le brasier des mots. Sur la poésie de Jad Hatem* (Paris, L'Harmattan, 2009) și „*Luceafărul*” de Mihai Eminescu. *Portretul unei zeități întunecate* (Iași, Timpul, 2014).

Alături de acestea ne-a parvenit recent și volumul *Le Méridien balkanique*, în paginile cărui autoarea așează studii investigând, printr-un comparatism erudit și deopotrivă vizionar, fie nume altădată de neînseriat, de pildă Gottfried Bürger, Marguerite Yourcenar, Ismail Kadare și Lucian Blaga, fie autori structural înrudiți, dar pe care îi alătură dintr-un punct de vedere ce deschide noi perspective asupra înțelegerii viziunii lor poetice, precum Benjamin Fondane și Paul Celan; în fine, pur și simplu autori, teme

și tipuri de relaționare între esența literarității și aparența realității, construct politico-ideologic, în capitole atrăgând atenția în primul rând prin noutatea premiselor: „Un Orient plus profond. L'Albanie dans la poésie de Dimitrie Bolintineanu” sau „Lamartine, De Rada et Calabria”. De altfel, studiul introductiv ce dă și numele volumului face lumină asupra metodei practicate aici: Gisèle Vanhese se inspiră din experiența existențială tragică a lui Paul Celan, a cărui poezie se hrănește în exil din memoria țărâmului unde trăiau deopotrivă „des hommes et des livres” și pentru care Meridianul, cum scrie cercetătoarea, „intersectează toți tropii și constituie substratul existențial al fiecărei imagini”. Apoi, salutând imaginea Meridianului ca pod între culturi, între Orient și Occident, așa cum transpare ea din *Încercarea labirintului* a lui Mircea Eliade, cercetătoarea se pronunță în favoarea stabilirii exacte și a analizei inventive a unui posibil Meridian literar care să lege scriitorii ale căror opere conservă – și în structurile ideatice de profunzime, și în suprafața tactică a cuvintelor ori a veșmintelor frastice – interesul față de substratul mitic și folcloric, rodnic *topos* al literaturilor sud-est europene.

Pentru Gisèle Vanhese, Meridianul balcanic este tocmai „acest loc fantasmatic ale cărui vestigii sunt păstrate în texte ca într-un palimpsest”, îmbinând „cele mai vaste țărâmurii cu o spiritualitate unică”, adică un cerc traversând inima Europei pentru a reuni regiuni cu o istorie comună, cu o literatură și un folclor similare și care se întinde, astăzi, din Albania până în Calabria și Sicilia (p. 8). Din interiorul cercului astfel descris, autoarea distinge mai multe mituri/imagini de interes pentru cultura occidentală, cărora le consacră pagini substanțiale. Dintre acestea, îi reține atenția în mod deosebit tema folclorică a Fratelui strigoi, generând un veritabil nucleu mitic îndeosebi în România și Albania, dar și în rescrierile demarând din a doua jumătate a secolului XX și care au făcut, apoi, epocă în postmodernism, la scriitorii precum Bürger, Lucian Blaga, Ismail Kadare, Besnik Mustafaj, Marguerite Yourcenar și Felicia Mihali. Așa se face că partea cea mai consistentă a volumului de față se ocupă de recurențele motivului folcloric al Fratelui strigoi în literaturile sud-est europene, dar și în cea franceză, pe care Ismail Kadare îl recunoaște drept sursă de inspirație directă,

situându-l la originea multor opere proprii, admitând că l-a preluat „din inima și din memoria unei balade” ce mai poate fi întâlnită astăzi la populațiile creștine din Albania care au ales calea exilului din fața opresiunii turce, într-un „fragment de cântec, o legendă antică, un proverb, un dans”¹. În „Images, symboles et archétypes dans la légende balkanique du Frère revenant”, cercetătoarea își mărturisește atracția față de acest motiv cu care a intrat în contact în Calabria, unde *Balada lui Constantin și Doruntina* (reluată și reinterpretată în câteva scrieri de maturitate ale lui Ismail Kadare) sau *Balada lui Constantin și Jurendina* încă mai circulă în comunitatea italo-albaneză sau printre aromâni. Fascinația se datorează interesantului caracter dualist al baladei, care circulă ca orație funebră în Grecia, România și Albania și ca orație nupțială în Serbia și Bulgaria. În continuitatea studiului publicat de D. Caracostea în volumul *Poezia tradițională română*, „Lenore, o problemă de literatură comparată și folklor”, autoarea enunță ipoteze extrem de profitabile, pentru literatura comparată cel puțin: dacă, la Caracostea, nucleul originar al legendei ar gravita în jurul mitemului calul-fantomă/cavalcada cunoscută drept *Călătoria mortului*, Balcanii ar fi îmbogățit tema Fratelui strigoi cu motivul fundamental al promisiunii făcute de către erou de a-și aduce înapoi sora (căsătorită în Boemia) atunci când mama lor i-o va cere.

Folosind metodologia specifică mitocriticii, în sprijinul căreia îl invocă pe Pierre Brunel, Gisèle Vanhese identifică, în capitolul intitulat „Variations et réécritures”, invarianții pe care se întemeiază scenariul arhetipal al legendei Fratelui strigoi, „pe care îi putem considera miteme ce se reiau în fiecare nouă întrupare orală sau scripturală, în funcție de diversele modalități” (p. 25) asociabile scriiturii: familia compusă din mamă, din mai mulți frați (numărul acestora este variabil), căsătoria exogamică, promisiunea fratelui mai mare sau mai mic de a-și aduce sora înapoi acasă atunci când mama sa i-o va cere, blestemul mamei și metamorfoza mortului strigoi, moartea fraților (din

diferite pricini: război, epidemie de ciumă, otrăvire etc.), întâlnirea dintre frate și soră și dialogul dintre cei doi, cavalcada fantastică a fratelui și a surorii, întoarcerea și despărțirea celor doi, întâlnirea mamei cu sora și dialogul dintre ele, moartea mamei sau a fetei (ori supraviețuirea lor). Cercetătoarea urmărește atent modul în care se trece, în diacronie, de la nucleul legendar la circulația temei, în opere precum *Înviere* unde Lucian Blaga redescoperă și rescrie, practic, balada *Voicbița*, aliniindu-se considerațiilor făcute de G. Vrabie în volumul *Balada populară română* din 1966, *Amurgul zeilor stepei* și *Umbra* de Ismail Kadare, *Lenore* de Bürger, *O vară fără întoarcere* a lui Besnik Mustafaj și *Dina* de Felicia Mihali. Analiza este continuată în capitolul al III-lea, „Echi di una leggenda balcanica in Gottfried Bürger, Marguerite Yourcenar”, adăugându-i-se lămuritoare precizări în urma consultării unei bibliografii complexe, din care nu lipsesc autori precum Yves Bonnefoy, Madame de Staël, Sigmund Freud sau E. Benveniste, iar un capitol întreg i se dedică autorului român, sub titlul „La leggenda del fratello revenant e *Înviere* di Lucian Blaga”.

Folosind metode de analiză similare, autoarea se ocupă în continuare de descrierea și interpretarea uriașului mit balcanic al jertfei stând la baza edificiului religios, precizând că „dintre toate miturile relative la misterul creației, fără îndoială că cel al jertfei pentru un edificiu sau al soției zidite are cea mai emblematică miză existențială” (p. 10) – mitul sacrificial sau întemeietor prezent în balada tradițională românească *Meșterul Manole*, hipotextul legendar rescris de: *Meșterul Manole* de Lucian Blaga, *Nuntă în cer* de Mircea Eliade, *Le Pont aux trois arches* de Ismail Kadare, *Il est un pont sur la Drina* de Ivo Andrić sau *Laptele morții* de Marguerite Yourcenar (v. capitolele „Du symbolisme du pont au sacrifice de construction chez Ismail Kadaré et Marguerite Yourcenar”, „Entre le nombre et la nuit. *Ura me tri barqe d' Ismail Kadaré*” și „Le sacrifice de construction chez Benjamin Fondane et Paul Celan”).

Nu rămâne, în finalul lucrării, fără ecouri nici imaginea Orientului: comparatistul stabilește similitudinile și diferențele fundamentale, așa cum apar ele în lumina unor poeme precum *Les Orientales* de Victor Hugo și *Florile Bosforului* de Dimitrie Bolintineanu, unde accentul cade

¹ Ismail Kadare, „Ricareare in arte la patria perduta”, in I. Kadare et al., *Le minorance ethnique e linguistique*, Atti del 2 Convegno internazionale, Piana degli Albanesi, 1998, vol. II, pp. 506-508, apud G. Vanhese (2011: 8).

pe îmbogățirea ideatică a viziunii hugoliene grație aportului unei literaturi minoritare – mai exact, grație informațiilor și cunoștințelor despre Albania pe care le deținea poetul macedo-român. Nu întâmplător lucrarea profesorului de literatură comparată se încheie cu iscusita imagine a unui pod peste vremuri pe care Occidentul îl construiește întru revitalizarea exotismului oriental. Aceasta oglindește tocmai reorientarea culturală ai cărei martori suntem cu toții: Occidentul literar, în mare măsură blazat și experimentalist, „Occidentul iconoclast”, după expresia lui G. Durand, resimte acut nevoia de reînnoire, iar aceasta este posibilă printr-o „injectare” a suflului nou, vitalist, care – în spațiul epicului, cel puțin – s-ar traduce prin eterna reînnoire la sinele arhaic, manifestându-se într-un evenimential complex, menit să scoată din amorțeală cititorul vest-european, pierdut în plictisul lui proustian.

Atât marile case de editură care impun regula jocului, cât și studiile culturale care, înscriindu-se în noile tendințe prin orientarea vădit interdisciplinară, salută ceremonios și „ajustează” în paratekst traducerile operelor publicate de cele dintâi se reorientează: practică, altfel spus, o recuperare creatoare a literaturilor așa-zis periferice, minoritare. Și totul vine, cum inspirat notează Gisèle Vanhese la pagina 21 a *Meridianului balcanic*, în întâmpinarea și în folosul omului derutat, descompus, a omului fără însușiri sau, mai pe scurt, a omului modern: „Opera profană îi permite, prin urmare, omului modern, care își trăiește într-o manieră desacralizată propria sa condiție istorică, să regăsească un simbolism abisal și să acceadă la o altă dimensiune a existenței ce se deschide către ontic”.